

dobra in pravilna. V zvezi z gornjim moremo po tem reči: Kakor je sledila naši reformaciji protireformacija in se kljub vsej silovitosti protireformacije vračamo v svojem kulturnem razvoju zopet in zopet na reformacijo, prvo potrdilo naše samobitnosti, tako je sledila taborom Krekova doba, in kljub vsemu njenemu organizatoričnemu bogastvu se bomo v svojem razvoju morali vrniti k tradiciji taborov in njihovemu viru, francoski revoluciji.

Tudi jugoslovanstvo ni slučajno v naši preteklosti. Narod, ki nima nobene samostojne fevdalne preteklosti, ki se opira samo na t. i. naravno pravo in se nahaja še tako v težkem položaju, v začetku svoje politike ni mogel imeti jasnih političnih smotrov. Videti je moral pred vsem solidarnost položaja sorodnih narodov. To ugotavlja tudi Jurčec. Toda eno veliko pozitivnost je prineslo jugoslovanstvo naši politični izkušnji. Jugoslovanstvo je bila prva dejanski izvajana netradicionalna oblika slovenske narodne politike in majniška deklaracija je prvič postavila pred slovenske množice velike državne probleme in jih z obširno agitacijo za nje aktivno zainteresirala. Jugoslovanstvo je bilo prva netradicionalna oblika slovenskega nacionalizma. Usojena pa mu je enaka usoda, kakor jo je imelo vrazovstvo v literaturi.

Organiziranje večine slovenskega naroda v katoliški stranki je bila zgodovinska nujnost, prav tako njegova jugoslovanska politika. Krek je bil veliki izvrševalec teh nujnosti. Zato pa se nam zdi, da Krekove osebne problematike, kakor jo vidi Jurčec, ni. Krekove tragedije ni, ker ni bilo niti stvarnih konfliktov, kakor jih postavlja Jurčec, kakor tudi ni bilo osebnih konfliktov v Krekovi zavesti. Krek je bil v prvi vrsti katoličan in discipliniran katoličan. Katolicizem mu ni dajal nobenih načelnih pobud niti za narodno niti za delavsko politiko. V nobenem teh primerov ni mogel predvidevati zgodovinskih nujnosti, vedno je bil samo genialen empirik v službi katolicizma.

Konflikti, o katerih nam govori Jurčec, so konflikti sedanje katoliške generacije, in v tem, da je njegova knjiga hote ali nehote njena izpoved, je njena dragocenost.

Joža Vilfan.

Iz naših revij

Ali je vrazovstvo psihološki ali sociološki problem?

Brnčičev članek Ob veliki korespondenci (Ljubljanski Zvon, 1936. l., štev. 1—4), zoper katerega se obrača le-to moje pisanje, je tako glasen in nedvoumen odgovor na gornje vprašanje, da bi zadostovalo samo krepko pokazati nanj, pa bi vsakdo vedel, da je vrazovstvo, kakor vsako individualno odpadništvo — dušeslovna uganka. Rešiti jo je mogoče zgolj tako, da razbiješ karakterna in psihofizična gibala, ki so speljala tega ali onega, da je obrnil hrbet svojemu narodu in se podal v službo drugega. Drugače je pri občestvenem raznarodovanju, ki je sad tujega nasilnega prizadevanja, uničiti v množici eno narodno zavest ter ji vcepiti drugo. Vrazov primer je samo toliko težji in usodnejši, ker je uskočil k jezikovno najsorodnejšemu ter etično najbližnjemu narodu, zlasti pa, ker je pozneje politična stiska združila Slovence s Hrvati in Srbi v enotno državo. Zato mislijo vsi zagovorniki slovenskega jezikovnega zlitja s Hrvati in Srbi (in to so skoraj vsi naši južni bratje ter precejšen odstotek vrazovskih duševnih tipov med nami), da je Vrazov primer simbolno in realno obvezen za vse Slovence ter da nas samo nekakšen lažiponos, morebiti celo zastrupljenje s švabskim duhom sili, da se krčevito oklepamo slovenskega jezika in slovenske narodnosti. Da je to nezrelo

mnenje, o tem pač ne moremo dvomiti. Ž njim spričujejo oni, ki ga širijo, da se niso zavedli niti cene lastne narodnosti, kaj šele, da bi razumeli vrednote drugih, četudi najsorodnejših narodnih organizmov. Slovenci vendar ne moremo postati kulturni in socialni helotje, ki bi opustili svoje vrednote ter bi se začeli spakovati po tuje. Če smo sploh kakšna človeška vrednota, potem smo to samo kot Slovenci. Tudi to, kar so naši odpadniki ustvarili v tujih službah, so spočeli samo iz moči slovenske duše. Mislim, da je večina Slovencev takšnih, da jih danes nobena kulturna niti materialna moč ne bi mogla odtrgati od slovenske narodne zavesti.

Nevarnejši kakor odkriti odpadniki pa so dvomljivci. Ljudje na primer, ki se pri presoji vrazovstva obnašajo kakor Pilat ter skeptično vprašujejo, kdo je prav za prav koga izdal: ali Vraz Slovence, ali pa morebiti celo Prešeren — Vraza. In Brnčič se je v omenjenem članku pokazal takega Pilata, ko je hotel premakniti težišče Vrazovega problema iz psihološkega jedra v sociološko. Napačnost take presoje nam kaže že preprosti ugovor: Zakaj je vendar edini Vraz podlegel onim sociološkim silam („slovenska družbena in kulturna zaostalost njegovega časa... negibna, v bistvu docela akulturna malomeščanska sredina“ i. t. d.), vsa druga prleška in tem bolj seveda osrednje slovenska duhovna in posvetna inteligenca pa je ohranila zvestobo slovenstvu? In ne samo to. Ako je bil Vraz res tolika pesniška moč, zakaj ni pesnil v rodnem narečju, če se slovenskega književnega jezika ni mogel naučiti. Toda saj se je celo ilirske štokavščitne precej dobro oprijel... Kar se pa tiče Brnčičevih pomislov glede na to, kakšna je bila pred sto leti „razdalja med našimi kulturnimi stremljenji in našimi socialnimi možnostmi“, ali po domače, da je tedaj slovenski filister še manj kupoval slovenske knjige kakor danes ter je zato bilo nemogoče, da bi nekoga živilo samo pero, treba povedati, da je tudi Vraza — Ilirca ubila revščina in da danes prodajajo šenoine zbrane spise v nižji nakladi, kakor pa na pr. Cankarjeve. Življenje umetnika je bilo, je in bo ne samo pri Slovencih temveč tudi pri Srbih, Hrvatih, Slovaki in celo pri Čehih dragocena narodna, a krvava osebna in umetnostna žrtva. Kdor sebe bolj ljubi, kakor svoje delo, ta sicer uspeva tu in tam, kdor pa je obseden od svojega genija, tega kamenjajo, ne samo pri nas, temveč povsod. Ali Brnčič misli, da Prešeren ni mislil na to? Toda kaj je sklenil, o tem poje v Glosi in v vseh svojih pesmih. Tu je skrivnost genija.

Prešeren in Vraz sta nedvomno najusodnejši osebnosti slovenske zgodovine v predmarčni dobi. Zato bo vedno zanimivo stikati za njunimi osebnimi vrednotami oziroma nevrednotami ter si domišljati, da ju presojaš, v resnici pa živiš samo od večnozelenih mladik Prešernovega drevesa. Samo v luči njegovega zmagovitega odpora zoper ilirstvo je mogoče naše neprestano razpravljanje o ilirstvu. Če bi zmagal Vraz, bi to epizodo drugi, ne mi, opisali v kratkih stavkih. Prešeren ni zasidral samo slovenske narodne ideje, dal je celo Vrazu in vrazovcem pravico za njihov klavni obstoj.

Kadar pa razpravljamo o Prešernu in Vrazu glede na njune pesniške in nacionalne vrednosti, tedaj pa moramo sleči z njiju vse enkratne osebne vrednote oziroma nevrednote. Danes ju moramo soditi samo po idejah, ki sta jih oznanjala ter po delih, ki sta jih opravila. Zadnjo preizkušnjo obeh je že podpisala zgodovina. Seveda je treba pri vsaki zgodovinski osebnosti poudariti, zakaj ji je delo uspelo ali neuspelo. Toda buditi nekoga iz zasluženega pokoja ter njegova napačna dela in blodne ideje razkrivati kot posledico socioloških vzrokov, a ne kot sad zanimivega, toda slabotnega duševnega tipa, to je nepotrebno delo. Če hočemo živeti, moramo verovati, da je vrhovno načelo slovenskega življenja Prešeren, ki nam je večni sopotnik in vodnik. Vraz je zabloda, laž in smrt.

Ob ilirski stoletnici smo doživeli novo vrednotenje ilirstva pri Hrvatih. S posebno zavzetnostjo so zgodovinarji in slavnostni govorniki poudarjali resnično zgodovinsko dejstvo, da je izvirala vsa moč ilirskega gibanja iz preporodnega hrepenenja hrvaškega naroda, ki mu je Madjar prav takrat hotel vzeti jezik in posest. Hrvaška oligarhija se je zvezala z meščansko mladino ter duhovništvom za boj zoper naraščajoči madjarski odpor proti dunajski državni politiki ter iz tega odpora izvirajoči narodnostni imperializem. Bolj kakor za kulturnim in jezikovnim zlitjem južnoslovanskih narodov, ki so jih hoteli objeti z učenim ilirskim imenom ter enotnim štokavskim književnim jezikom, so se gnali hrvaški Ilirci za čisto politično idejo: postaviti 4–5 milijonom Madjarov enako ali pa še večje število „Ilircev“ po robu ter jih tako prisiliti, da opuste svoje imperialistične ter raznarodovalne namene ter dovolijo ustanovitev avtonomne Hrvaške. Vraz bistva ilirskega gibanja ni spoznal, kakor tudi ni razumel bistva Prešernovega kulturnega in nacionalnega boja. Toda v te zmete ga niso gnale obupne socialne in kulturne razmere na Slovenskem, kakor trdi Brnčić, temveč samosvoja duševna in telesna struktura. Zavedal se je namreč prav dobro, da je njegovo rodno narečje del slovenskega jezika, toda obupal je, da bi mogel živeti kot literat in človek, ako ostane zvest slovenstvu. Zaljubljen se je v Hrvaško, prevzel ga je osebni kult, ki je cvetel med Ilirci vse drugače, kakor pa med slovenskimi literati Prešernovega kroga. Prvine Vrazovega prestopa so docela osebne, njihove usodne sile vro iz najglobljih korenin Vrazovega erotičnega življenja.

A pogledjmo tudi, kakšno je bilo slovensko družbeno in kulturno življenje v Prešernovi dobi in kakšni so temelji slovenske politične misli, ki se je krepkeje zvezala tudi v tej dobi. V slovenski sredini bije srce vsega slovenskega naroda v Prešernovem krogu. Ta družba je zrasla iz boljšega dela našega narodnega telesa. Njena moč je zavest o narodni in kulturni nepretrganosti in zvestoba slovenstvu, slovanstvu in človeštvu. Njena naravna zaveznica pri prebujanju kmečkih množic je duhovska struja janzenistov, jožefincev ter njihovih naslednikov in sovražnikov, nasprotuje pa ji v Kulturnem delu. Nemško pokrajinsko slovstvece raste iz umirajočega fevdalstva in potujčenega meščanstva. Prvo umira, ne da bi pokazalo posebne gospodarske in kulturne sile. Meščanstvo pa se pomlaja v slovenskem duhu zaradi neprestanega dotoka iz poglavitnega sloja, slovenskega kmetstva, ki se krepi gospodarsko in prodira s svojo šolano deco v mestne kulturne in gospodarske službe.

Sredinske sociološke in kulturne razmere se zrealijo tudi v obrobni pokrajini. Najmedlejše zares v Prlekiji, domovini Stanka Vraza. Ljudje teh krajev so nedvomno zrasli iz drugačnih etničnih prvin kakor ljudje drugih slovenskih pokrajin. Toda njihovo jedro je bilo že takrat prežeto, celo v globine, s slovenskim duhom. Saj je bila že od Primčevih časov močna vseslovenska zavest med duhovščino. Večina je bila zvesta vsaj svojemu narečju, ker se ni mogla naučiti kranjskega književnega jezika. Vraz pa ni imel že na začetku svoje slovstvene poti nobene trdne zveze s skromno domačo tradicijo. Nekaj ga je gnalo, da si je izumil svoj literarni žargon. Domače besede je zamenjal s kranjskimi, staroslovenskimi, srbohrvaškimi, češkimi in poljskimi izrazi. V pesmih in pismih je bil že pred prestopom k Ilircem tako nezvest rodnemu narečju, kakor je postal pozneje slovenskemu književnemu jeziku. Poučno je, če primerjamo pesmi njegovega prijatelja D. Šamperla z njegovimi. Šamperl je resničnejši lirik in človek, zato so tudi njegove pesmi zložene v pravem vzhodno-štajerskem narečju. Vsebinska in jezikovna analiza Vrazovih slovenskih in hrvaških pesmi pa kaže, da je bil Vraz izredno nestalna narava, ki je menjaval jezik in doživljalje svojih pesmi, ideje in ideale svojega življenja ter je bil zvest samo svojemu nezvestemu značaju.

Tu se srečuje Vrazov značaj zares z neko usodno psihološko usmerjenostjo našega narodnega značaja, z miselnim in političnim licemerstvom, ki se pretvarja že v režeče poteze individualnega in kolektivnega anarhizma. Ta občeslovanska dediščina moti ves čas našega narodnega življenja organsko rast našega narodnega, kulturnega in socialnega življenja, ki je vzkliko v dobi slovenskega preporoda v 16. stoletju in traja z nekakšno skrito samo ob sebi umevnostjo, včasih docela zamorjeno, v strženu pa vedno živo skozi stoletja in mora slednjič doseči svoj cilj, v katerem bo slovenski človek postal resnični in edini gospodar svoje zemlje in njenih zakladov.

Tudi druga slika našega narodnega značaja se je že zgodaj razkrila v naši zgodovini. Morda je celo bila vidna že pred prvo. Razložek v učinkih je med obema ta-le: Prva je posneta iz notranjega smisla našega narodnega življenja pa naj si jo piše na svoje zastave klerikalec ali komunist, druga pa je spet individualno-psihološkega porekla. Sad nemirne in nepreračunljive krvi, posledica mešanja najbolj sovražnih in nasprotnih plemen, zagrenjeni odpor suženjskih nagonov in sekanje z zobmi vladohlepnih slabičev. Iz teh gnojnih kanalov vre fantastika, strahopetnost, renegatske sanje, licemerstvo, ki nam pači, vsem brez izjeme, duhovne obraze.

Priznati pa moram, da je bilo naše socialno in politično življenje takšno, da so prav oni poedinci, v katerih je bil duhovni razkroj najgloblji, splavali v vseh dobah naše politične zgodovine na površje ter so oni določevali narodu obraz.

Ta razkol pači dušo slovenske kmečke inteligence, ki kaže dva tipa: zvestega in nezvestega. Ljudstvo pa je ostalo nacionalno enotno. Pri svojem trdem delu se ni zmenilo za skoke fantastičnega in strahopetnega izobraženstva.

Stanko Vraz ni docela človek te družbe. On je bil kulturni fantast. V svojih delih je pokazal dovolj poguma, samopremagovanja, celo — žrtve. Zato ne more služiti nezvestemu meščanskemu tipu kot vzor; kajti ne samo, da je ta tip v bistvu antikulturen, kvečjemu samo častihlepen in služi kulturi samo toliko, da lažje zakrije svoje koritarsko pridobivaštvo. Vraz je tako svojevrsten duševni pojav, kakor ga ne pozna naša zgodovina. Žrtvoval je svoje bistvo ter dosegel to, kar je bilo zanj za človeka in poeta nebitveno. In vendar ni mogel drugače, ker je bil igrača svojega narcističnega temperamenta. Zato pa vendar tudi ni zaslužil, da se že sto let obeša na njegovo ilirsko surko vse, kar je pri nas kulturno izkoreninjenega in vrženega na čaršije naših mestnih in trških naselbin. A. S l o d n j a k.

Gledališče

Sovjetsko gledališče in njegovo občinstvo

Gledališče je po svojem izvoru, bistvu in namenu izrazito socialna, kolektivna, demokratska umetnost. Sociologija teatra nam je nedvomno dokazala, da je bila igra ob svojem početku vseskozi enotno, kompaktno dejanje, „predstava“, pri kateri so bili v eno samo celoto spojeni vsi trije sestavni faktorji poznejšega in današnjega gledališča, ki so se kasneje nujno ločili po zakonu sociološke diferenciacije in specializacije dela: igralce, dramatik in publika. Če moremo in moramo sploh sleherno umetnost brez izjeme karakterizirati in pojmovati kot socialno funkcijo, kot izraz in sredstvo določene skupnosti, njenega življenja, hrepenenja in bolečine — potem velja to še v prav posebni meri za gledališče, ki je po svojem značaju ena izmed primarnih, najbolj zgodnih in elementarnih vrst umetniškega izživljanja človeka. Vsa tkzv. kriza modernega teatra, vsa sterilnost in blodnja, ves kaos, ki